

Tautosakos darbai 69, 2025, p. 137–142
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.25.69.08>

Sulaukėme *Lietuvių liaudies dainyno* XXVI – antrojo kalendorinių dainų – tomo

RIMANTAS ASTRAUSKAS

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

<https://ror.org/02qr8jq33>

rimantas.astrauskas@lmta.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8959-7250>

Lietuvių liaudies dainynas 26: Kalendorinių apeigų dainos 2: Pavasario-vasaros ciklo dainos, parengė Jurgita Ūsaitytė, melodijas parengė Aušra Žičkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023. – 563 p.: gaid. + 2 kompaktinės plokštelės

Kiekvieno *Lietuvių liaudies dainyno* tomo sutiktuvės – nekasdienis įvykis, jo parengimas reikalauja ypač daug intelektualinių pastangų ir laiko. Šis tomas ypatingas, nes juo visuomenei pristatomas unikalus tautos paveldas – kalendorinė dainuojamoji tautosaka. Baigias nunykti dainų žanras negausus, tačiau ypač reikšmingas, išsaugojęs glaudų ryšį su gamtos ciklų sąlygotais agrariniais papročiais ir mitine pasaulėvoka. Kalendoriniai papročiai ir dainos lydėjo valstiečių darbų ir švenčių ciklus, atspindėjo jų kaitą. Kalendorinėse dainose gausu simbolikos ir archajiškų mitų bei magijos elementų, kuriais siekta paveikti gamtą, užtikrinti derlių, žmonių ir gyvulių gerovę.

Tomą pradeda pratarmė ir įvadinis Jurgitos Ūsaitytės straipsnis „Kalendorinių pavasario-vasaros apeigų dainos papročių kontekste“ (p. 7–44). Toliau skelbiamos 365 Užgavėnių, gavėnios, Jurginių, Velykų, Sekminių ir Joninių dainos, iš jų 264 su melodijomis, bei 56 papildomos melodijos, siekiant atskleisti melodinių tipų įvairovę. Kaip dera mokslo šaltiniui, tomo gale pridėamos rodyklės (geografinė, dainų pateikėjų, dainų tekstų užrašytojų, dainų melodijų užrašytojų ir šifruotojų, rinkinių sudarytojų, pačių dainų), retesnių tarminių žodžių žodynėlis, dainų tipų anotacijos

Received: 11/02/2025. **Accepted:** 28/03/2025

Copyright © Rimantas Astrauskas, 2025. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

anglų bei vokiečių kalbomis ir dvi kompaktinės plokštelės su 92 autentiškais įrašais. Tome skelbiamos dainos atrinktos iš 2200 dainų tekstų ir 1300 jų melodijų.

Ypač vertinga, kad parengėjos atrinko ir paskelbė kūrinius iš skirtingų institucijų fondų (tautosakos rinkinių, saugomų Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Folkloro archyve, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraštyne). Tai puikus, sektinas tarpinstitucinio bendradarbiavimo pavyzdys, beje, buvęs visapusiškai naudingas, nes taip ne tik sutelkti ryškiausi pavasario–vasaros kalendorinių dainų pavyzdžiai, bet ir Lietuvių liaudies dainų katalogas papildytas naujais poetinių tekstų tipais bei žanrinėmis grupėmis (kaip antai Sekminių oliavimais ir rytagonės dainomis).

Tome skelbiama itin retų gavėnios Krikštų, Užgavėnių pasivažinėjimo, Velykų lalavimų, Jurginių pavasario šaukimo, Sekminių oliavimų ir rytagonės, Joninių dainų ir sutartinių. Tad aptariamas kalendorinių dainų tomas ištis reprezentatyvus, liudijantis didelę folkloro stilių, formų bei tipų įvairovę, palengvinantis būsimą dainų poetikos, melodikos ir apeiginio konteksto tyrinėjimą. Kai kurie skelbiami įvairios stiliškos išplėtoti dainų tekstai siekia ir kelias dešimtis posmų. Antai lalavimas „Labas rytas, vynas“ turi net 84 (105)¹, o gavėnios baladė „Ant marių, ant mėlynų“ (60) – 54 posmus.

Greta publikuojamų dainų tekstų ir melodijų ne mažiau svarbios yra informatyvios, gausios, beveik prie kiekvienos dainos pridamos pateikėjų pastabos, padedančios geriau suprasti dainų paskirtį, ne visuomet aiškią iš tekstų. Vertingi atskirų poetinio teksto motyvų, siužetinių linijų variantų komentarai, leidžiantys susidaryti vaizdą, kaip atskiri motyvai plėtojami dainų variantuose, kokios siužetinės versijos ir kur yra paplitusios. Išskirtinis kalendorinės tautosakos kūrinių bruožas – jų sinkretizmas, kai skirtingos raiškos sudaro neatsiejamą vienį ir visos drauge siekia vieno apeiginio tikslo. Kai kurių kalendorinių dainų apeiginė paskirtis atsiskleidžia per judesį ir choreografijos elementus, tačiau tokių užfiksuota tik vienetiniai atvejai ir jie yra būdingesni sutartinėms, ne ištisinėms dainoms. Kalendoriniam folklorui būdingas sinkretizmas, retai aptinkamas kituose dainų žanruose, atskleidžia savitą muzikos turinį, semantiką, kuri koreliuoja su dainos paskirtimi, apeigine funkcija, drauge išlaiko santykinę turinio ir raiškos priemonių autonomiją. Būtent dėl šių kalendorinių dainų ypatybių skelbiama medžiaga bus labai vertinga tradicinės kultūros tyrimams.

Tome išryškėja, kad pavasario–vasaros dainoms ir papročiams būdinga didelė gerai išsilaikiusių archajiškų bruožų, magijos elementų gausa. Gamtą paveikti naudinga linkme tikėtasi maginėmis priemonėmis: per Užgavėnės važinėjant laukais, laistantis vandeniu, linkint gerovės, šaukiant pavasarį, supantis, „šokant lenton“ per Velykas ir Jurgines, lankant javus per Jurgines ir Sekmines su tikslu apsaugoti

1 Čia ir toliau skliaustuose nurodomi dainų numeriai tome.

pasėlius, per Jonines kūrenant laužus, šokinėjant per juos, buriant iš žolių, plukdant vainikus ir kitais apeiginiais veiksmais. Kadangi dainos skambėdavo per apeigas, greičiausiai tikėta, kad jos sustiprina apeigų poveikį. Tokią prielaidą daryti leidžia šūkšnio pobūdžio melodijų, atliekamų atvirame lauke, gausa.

Daugelis archajiškų bruožų iki mūsų dienų išsaugota tik Rytų Lietuvoje išlikusiose pavasario-vasaros dainų melodijose ir jų formos ypatybėse. Jurginių dainose, kurios būdavo atliekamos tarpujurginėje, t. y. laikotarpiu „nuo ruskos Jurginės ligi polskos Jurginės“ (žr. dainos „Kupalijs, kalnas kalnalis“ /81/ pastabą), išliko kreipinių, kuriuos galėtume interpretuoti kaip kreipinius į dievybes ar šventuosius, atskaitingus už atskiras veiklos rūšis, šiuo atveju gyvulių globą ir apsaugą nuo laukinių žvėrių. Jurginių dainose ir apeigose išryškėja senojo indoeuropiečių mito, atkartojančio šviesos ir požemio dievybių kovą, reminiscencijos. Publikuojamos Jurginių dainos ir Sekminių oliavimai muzikiniu atžvilgiu iš kitų kalendorinių dainų ryškiai išsiskiria stilistiškai. Šiose dainose esama daugiau erdvės atlikėjų individualybei: Sekminių oliavimais siekta išsiskirti iš kitų, pabrėžti savo individualybę, Jurginių dainose dažna kintanti, griežtai nenusistovėjusi posmo struktūra, kurią galima aiškinti vertimais iš gudų kalbos – tą liudija pateikėjų komentarai (žr. pastabas prie dainų „Jurgi, geras vakars“ /72/, „Jurgi, tėvas šaukia“ /74/, „Ažugrauskit, kmarėlės“, p. 138). Lietuviškai dainuotų Jurginių dainų išlikę nedaug, todėl kiekvienas variantas svarbus. Beje, Jurginių dainų grupę galėjo papildyti kai kurie per Jurgines atvirais balsais lauke atliekami raliavimai, saugomi Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Folkloro archyve (žr. „Rolia rolia, karvelė rūta“ KTR 69/1/). Jurginių dainos ir Sekminių oliavimai tarsi iliustruoja čia ir dabar vykstantį dainų tapsmą iš šūkšnių ir garsažodžių – tai savo darbuose yra išryškinę suomių folkloristas Aukustis Robertas Niemis suomių kalba paskelbtoje studijoje *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai* (1913)² ir Balys Sruoga, apie tai rašęs *Dainų poetikos etuduose* (1927).

Peržvelgę leidinyje skelbiamas dainų melodijas, pastebėsime labai įdomius įvairių kalendorinių laikotarpių muzikinių intonacijų mainus: štai pusiaugavėnio daina „Tu šermukšnėli kartusai“ (Kl 223), anot pateikėjų, skambėdavo rudenį po Visų Šventųjų, per adventą ir gavėnią; kai kurios Užgavėnių pasivažinėjimo dainos (39, 44, 37) dainuotos lankant javus per Sekmines, kitos, kaip antai „Po liepa liepa upelė teka“ (Kl 406), – per Užgavėnes, Sekmines ir rugiapjūtę. Paruginė daina „Augo apynėlis tėvelio pakluonė“ (Kl 565), anot pateikėjų pastabų, dainuota keliais būdais – kaip paprasta daina, pasidalijus į du pulkus, taip pat sutartiniškai. Šio Sekminių paruginių dainoms priskirto dainos tipo variantai dainuoti ir per rugiapjūtę, mėšlavežį, vaišes, verpiant, šokant. Tokių atvejų esama ir daugiau.

Ypač svarbi leidinio ypatybė – publikuojamų dainų ir sutartinių melodijų notavimo patikimumas. Jų parengėja Aušra Žičkienė atliko labai kruopštų darbą – iš

2 Studijos vertimas į lietuvių kalbą publikuotas leidinyje *Mūsų tautosaka* (6, 1932, p. 10–284).

įrašų dar kartą transkribavo įvairių rinkėjų seniau užrašytas melodijas ir pašalino netikslumus, todėl galime pasidžiaugti tikslesnėmis sutartinių ir monofoninių dainų melodijų šifruotėmis, pastebėti subtilius atskiruose posmuose pasitaikančius atlikimo niuansus, kurių nerodė ankstesnės transkripcijos. Detali melodijų notacija rodo daugumos mūsų pateikėjų kūrybiškumą, gebėjimą skirtingomis puošmenomis, netikėtais vingiais, dermių ar ritmikos priemonėmis pajvairinti kiekvieną dainos melodijos posmą. Dera atkreipti dėmesį, kad sutartinių melodijų transkribavimas, atliktas išties profesionaliai, reikalauja itin geros klausos ir praktinių įgūdžių.

Kadangi tai jau antrasis kalendorinių dainų tomas, norom nenorom kyla noras juos palyginti. Jie iš pažiūros panašūs turiniu, forma ir stilistika, tačiau pasigilinus išryškėja ir skirtumų bei klausimų, keliančių poleminių minčių. Didokame įvadiname straipsnyje skaitytojai supažindinami su svarbiausiais žemdirbiškojo kalendoriaus papročiais ir juos lydinčių dainų teminiais motyvais. Apžvalginio pobūdžio įvade pateikiama daug vertingos informacijos apie dainų etnografinį kontekstą, poetinių motyvų įvairovę, paplitimą, tarpžanrinius ir tarpetninius ryšius. Vis dėlto muzikinė dainų pusė šiame *Dainyno* tome liko veik nepaliesta (jai skirtos kelios teksto eilutės etnografiniam kontekstui ir dainų tekstams aptarti skirtame įvadiname straipsnyje). Labai gaila, kad antroje kalendorinių dainų knygoje neliko dainų melodijų apžvalgos, buvusios pirmajame tome. Ji būtų padėjusi skaitytojui susiorientuoti kalendorinių dainų labirinte, nes muzikinė šio žanro dainų pusė labai svarbi keleriopai. Pirmiausia ji padeda išskirti dainų žanrus bei žanrines grupes, nes dainų teminiai motyvai tik iš dalies siejasi su dainų paskirtimi. Kalendorinių dainų melodijų intonacijos ir pasikartojančios ritminės formulės dažniausiai neklystamai nurodo dainų žanrą ir šventinį laikotarpį. Be to, šios ypatybės drauge su savita tembrine bei atlikimo raiška atstovauja itin archajiškam melodiniam stiliui, išlikusiam per šimtmečius. Taip pat nederėtų pamiršti, – tai ypač svarbu etnomuzikologams, – kad melodijose atsispindi ir tarpetniniai ryšiai. Beje, dainų tekstų lygmeniu šis aspektas leidinio įvade gerai atskleistas. Melodijų tipai taip pat labai pagelbėtų tais atvejais, kai identiški dainų poetiniai motyvai paplitę keliose žanrinėse grupėse. Pavyzdžiui, daina „Teka upelė, dobilia“ (39) prie Užgavėnių priskirta remiantis tipiška šio laikotarpio dainoms būdinga melodija, nors tiek ši daina, tiek dar šešios šiai versijai priskirtos dainos turi pastabą, kurioje nurodoma, kad tai paruginė daina.

Diskutuotinu šio tomo bruožu laikytina tam tikrų pasirinkimų sąlygota nevienoda Lietuvos regioninės medžiagos reprezentacija. Kalendorinės dainos ne visur Lietuvoje išliko vienodai, ir tai galbūt pateisintų menkesnį atskirų regionų medžiagos pasitelkimą, tačiau vargu ar tikslinga dainų sąvade nepristatyti medžiagos, šiandien siejamos su Užgavėnėmis, kurios užfiksuota pakankamai, ypač Žemaitijoje. Įvadiname straipsnyje rašoma: „Folkloristai tebediskutuoja dėl Užgavėnių persirengėlių dainų žanrinio apibrėžtumo, tad šiame *Dainyno* tome, laikantis pripažintos dainų

sistemos, minėtos dainos nėra publikuojamos“ (p. 12). Teiginio argumentacija neįtikina, nes prieš tai rašoma, kad „įsijausdami į atliekamą vaidmenį, persirengėliai telkdavosi dainas, kuriomis įmanoma sukurti ar perteikti stereotipinį vaizduojamo personažo įvaizdį ar paprasčiausiai sustiprinti komišką situacijos, vaidinimo scenelės įspūdį“ (ten pat), ir tai patvirtina minėtų dainų svarbą apeigose. Galime spėti, kas lėmė tokį (ne)pasirinkimą, – ne visi folkloro pavyzdžiai yra nepriekiaisingi ir nudailinti, tenka pripažinti, kad pasitaiko ir gruboko humoro, aštrokų komentarų kitataučių atžvilgiu. Vis dėlto su deramu paaiškinimu, atmetus aiškiai prasilenkiančius su pagarba žmogaus orumui, tokį folklorą būtų galima skelbti kaip integralią atskirų teatralizuotų apeigų dalį. Vienas kitas pavyzdys tikrai nebūtų pakenkęs leidiniui, veikiau būtų pakėlęs mokslinę jo vertę, nes šiuokart iš tradicijos laisva valia nepagrįstai eliminuojami svarbūs mitologiniai ir socialinės kritikos aspektai.

Norėčiau pasidalinti keletu pastabų dėl formuluočių tikslumo. „Pratarmėje“ sužinome, kad tome „reprezentuojami 167 dainų tipai“ (p. 5), toliau skaitome: „Siekiant išsamiau atspindėti melodinių tipų įvairovę, pridedamos 56 papildomos melodijos“ (ten pat). Pats terminas „dainų tipas“ neapibrėžiamas³, tad kyla šiek tiek painiavos ir klausimų: ar dainų ir melodijų tipas yra tas pats, ar ne? Greičiausiai ne. Gal būtų galima vartoti ir šį terminą, jeigu teksto motyvų tipas ir melodinis tipas sutaptų, tačiau taip ne visada būna, tad terminą „dainų tipas“ tokiu atveju greičiausiai reikėtų keisti į „dainų poetinį tipą“ arba „teksto motyvų tipą“. Įvade skaitome: „Paprotys Užgavėnių dieną važinėti arkliais kinkytomis rogėmis, norint, kad geriau augtų linai, buvo paplitęs visoje Lietuvoje, tačiau daugiausia Aukštaitijos rytiniame ir šiaur rytiniame pakraštyje ta proga dainuota specialias sutartines ir ištisines dainas. Ne viena jų turi atitikmenų rytų slavų folklore“ (p. 12). Išeitų, kad ir sutartinių jie turi, tačiau taip tikrai nėra. Ir oliavimai nėra tik „pajuokiančios dainelės“ (p. 40), kaip teigiama, nors jų tekstuose tokio pobūdžio motyvų tikrai gausu. Beje, Sūduvoje gausiai išlikę piemenų komunikacinio pobūdžio oliavimų, neturinčių jokio prasminio teksto, atliekamų vien garsažodžiais arba muzikos instrumentais. Minėtas platesnio pobūdžio oliavimų funkcijas gerai išryškina ir tome skelbiama medžiaga.

Keletas pamąstymų apie pridedamus garso įrašus. Jie iš tiesų labai vertingi ir reikalingi, nes perteikia tas atlikimo ypatybes (tarkime, dainininko tembrą, tartį, garsinę aplinką), kurių įprastinė tradicinė notacija negali iki galo atskleisti. Rengiant įrašus publikuoti kyla didelių iššūkių, nes jie turi būti pakankamos kokybės, juos tenka „valyti“, restauruoti ir panašiai. Technologijos greitai keičiasi ir nenumaldomai sensta, garso įrašų formatai, atkūrimo aparatūra keičiasi. CD formatas, dar visai neseniai buvęs naujiena, deja, jau tampa atgyvena ir šiuolaikiniai kompiuteriai nebeturi

3 Jeigu minėtieji teoriniai apibrėžimai, dainų sistematikos principai buvo išdėstyti kituose *Dainyno* tomuose, gerai būtų skaitytojams apie tai priminti ir pateikti nuorodas.

galimybės jį perskaityti. Tai norom nenorom verčia permąstyti, kaip, neprarandant įrašų klausymosi galimybės, priartinti šią galimybę prie vartotojų. Galbūt per USB, „debesiją“, „QR“ ar interneto nuorodų sistemą?

Galiausiai norėtusi pasvarstyti apie iššūkius, susijusius su leidinio maketavimu. Lyginant su pirmuoju tomu, antrasis atrodo patraukliau, yra pasipuošęs pasidabruotu viršeliu. Tačiau antrajame yra sumažintas vidinis puslapio laukelis – tai galbūt leidžia sutaupyti keletą popieriaus lapų, bet labai apsunkina skaitytojų naudojimąsi knyga: verčiant lapus, tekstas „lenda“ į knygos vidų ir tampa nepatogu skaityti. Mūsų laikais dainų niekas nebeperrašinėja ranka, o norint nusikopijuoti, kopijos būtų prastesnės kokybės. Tad siūlyčiau, prieš keičiant išbandytus maketo formatus, gerai pagalvoti, kad nebūtų padaryta meškos paslauga vartotojams.

Viena kita bendro pobūdžio pastaba neturėtų sumenkinti tikrai vertingo leidinio ir jo rengėjų triūso. Leidinys parengtas atsakingai jau įgudusių rengėjų, tad nusielpno deramo dėmesio ir labai palankaus vertinimo. Labai tikėtina, kad ši knyga taps parankine, plečiančia akiratį ir tyrėjams, ir visiems liaudies dainų mylėtojams, nes dauguma dainų neabejotinai bus (o kai kurios, publikuotos anksčiau, jau yra) dainuojamos net pakitusioje apeiginėje aplinkoje.